



Олена НИКОРАК

ТКАНИНИ ДЛЯ УЗОРНОТКАНИХ ЖІНОЧИХ СОРОЧОК ЗАХІДНОЇ ЧАСТИНИ УКРАЇНСЬКОГО ПОЛІССЯ Й ВОЛИНИ

Olena NYKORAK. Cloths for Ornamented Weaved Women's Blouses of Western Part of Ukrainian Polissia and Volhynia

Загальновідомо, що сорочки – один з найдавніших видів натільного шитого одягу, який є основою складовою чоловічого, жіночого, дівочого й дитячого вбрання. Ткани, а ще більше вишиті сорочки цього ареалу України здавна були в полі зору вітчизняних і зарубіжних дослідників¹. Однак сорочки з тканим орнаментом згадувалися найчастіше в контексті аналізу широкого кола інших питань, або ж більше уваги приділялося вишитим зразкам. Натомість сорочки з тканим декором не поступаються їм за художнім вирішенням. Відсутність окремого дослідження узорнотканих сорочок зумовлює докладніше розглянути збережені артефакти, систематизувати й проаналізувати існуючі типи композицій, докладніше охарактеризувати широкий спектр варіативності декору. Саме з цього регіону до наших днів дійшли

¹Маслова Г.С. Народная одежда русских, украинцев и белоруссов // Восточнославянский этнографический сборник.– Москва, 1956.– С. 615; Матейко К.І. Український народний одяг.– К., 1977.– С. 55; Сидорович С.Й. Художня тканина західних областей УРСР.– К., 1979.– С. 93-94, 147, 152; Молчанова Л.Н., Стельмащук Г.Г. Одея // Полесье. Матеріальна культура.– К., 1988.– С. 334-340; Сахута Е.М., Стельмащук Г.Г. Декор народної одяги // Общественный, семейный быт и духовная культура населения Полесья.– Минск, 1987.– С. 320-324; Николаева Т.А. Украинская народная одежда. Среднее Поднепровье.– К., 1988.– С. 37; Ї ж. Історія українського костюма.– К., 1996.– С. 64; Білан М.С., Стельмащук Г.Г. Український стрій.– Львів, 2000.– С. 159; Стельмащук Г. Давнє вбрання на Волині.– Луцьк, 2006.– 275 с; Гатальська Н., Івашків Г. Поетика волинського вбрання. Науково-художня реконструкція.– Луцьк, 2005.

старовинні (кін. XIX – поч. XX ст.) зразки з найдавнішими способами оздоблення виготовлених вручну тканин. На орнаментальних площинах таких сорочок збереглися прадавні сакральні знаки-обереги, які вже втратили своє первісне символічне значення й сприймаються сучасниками як декоративні мотиви. Вони з часом перейшли й на вишиті вироби, які тепер домінують не лише на сорочках, але й фартухах, спідницях, запасках тощо. Тому взористі тканини для жіночих і дівочих (особливо весільних) сорочок західної частини Українського Полісся й Волині є вагомим джерелом дослідження традиційної культури українців, а також основою мистецьких пошуків для сучасних дизайнерів і модельєрів.

Однією з найхарактерніших ознак старовинних сорочок усіх слов'янських і багатьох неслов'янських народів був їх білий колір. Матеріалом для їхнього виготовлення в українців було ручноткане полотно з місцевої лляної та конопляної сировини, а з другої пол. XIX - поч. XX ст. – із бавовняної пряжі “бамбаку”, “бомбаку”, “білини”, “білі”, “памоту”, “памуту” та ін. Ткали полотно з допомогою двох підніжок полотняним переплетенням. Для сорочок, призначених на щоденний вжиток, виготовляли в основному однотонні сірувато-вохристі, голубуваті й зеленкуваті полотна з нижчих гатунків пряжі конопляної і лляної “згрібної” (переважно у десять – дванадцять пасем тощо). Натомість для святкових сорочок підбирали вищі гатунки (“повісняних”) тонких – у чотирнадцять пасем – білосніжних полотен. Поєднання спряденої вручну лляної та конопляної пряжі з фабричною впливало на посилення тонкості і м'якості полотен та їхньої білизни.

Сорочки для щоденного вжитку найчастіше були однотонними (безузорними), або з дуже скучним і невиразним тканим чи вишитим декором переважно на уставці, комірі та манжетах², що зумовлено раціональністю й доцільністю народного досвіду³. Однак святкові, особливо весільні

²Чоловічих узорнотканих сорочок майже не збереглося, відомі лише поодинокі зразки, які однак не дають можливості для об'єктивного аналізу їхнього художнього вирішення.

³Особливість такого розташування зумовлено тим, що зверху сорочки вдягали безрукавку – отже, не було сенсу оздоблювати інші частини сорочки.

“вінчальні”, “шлюбні” вироби додатково оздоблювалися ще техніками мережки, аплікації та ін.

Загальнопоширеною в українців, як і в багатьох інших народів, була традиція оздоблення сорочок техніками ткацтва та вишивки. Ми підтримуємо думку багатьох дослідників, що декорування сорочок техніками ткання генетично більш раннє і передувало вишивці. Тривалий період в орнаментуванні сорочок поєднувалися обидві техніки, які взаємодоповнювалися. З другої пол. XIX ст. перевага віддавалася менш трудомісткій техніці вишивки, яка з часом все активніше витісняла свою попередницю. Тому наприкінці XIX та на поч. XX ст. у більшості регіонів України сорочки з тканим орнаментом поступилися місцем вишитим.

На західному, як і центральному та східному Поліссі, Волині⁴, а також Холмщині та Підляшші (тепер у складі Республіки Польща)⁵, значно менше – на Опіллі й Середньому Подніпров'ї⁶, узорноткані сорочки спорадично продовжують побутувати до середини – кін. XX ст. На цих теренах зберігся давній спосіб декоративного вирішення святкових, іноді й буденних жіночих (деколи й чоловічих) сорочок техніками ткання – репсовим, сатиновим та перебірним переплетенням, які передували вишивці, зокрема, технікам занизування, заволокування, що імітували перебір. Для виготовлення таких узорнотканних сорочок ткали своєрідні купони – шматки полотняної тканини⁷, в яких, згідно з попередніми розрахунками (зумовленими кроєм, розмірами і місцем розташування), окремі ділянки були узорноткані.

⁴Матейко К.І. Український народний одяг.– С. 147, 208; Сидорович С.Й. Художня тканина західних областей УРСР...– С. 93-94; Сахута Е.М., Стельмашук Г.Г. Декор народної одяжки...– С. 320-324; Молчанова Л.Н., Стельмашук Г.Г. Одяжка...– С. 340; Николаева Т.А. Украинская народная одежда...– С. 37; Гатальська Н., Івашків Г. Поетика волинського вбрання...– Табл. 1-2.– С. 10; Захарчук-Чугай Р.В. Народне декоративне мистецтво Українського Полісся. Чорнобильщина.– Львів, 2007.– С. 64-65.

⁵Ігнатюк І., Кара-Васильєва Т. Народний одяг українців Холмщини й Підляшшя.– К., 1997.– С. 177-222.

⁶Николаева Т.А. Украинская народная одежда. Среднее Поднепровье...– С. 37; Ї ж. Історія українського костюма...– С. 64.

⁷Які пізніше розрізали, з них шили сорочки.

Очевидно, найбагатший декор призначений для основних, доступних для огляду площин сорочки. При зшиванні він припадав на верхню плечову частину рукава (“полик” чи “уставку”), рукав, пазуху, комір, іноді й поділок. Але чи не найбільша увага зосереджена на декоративному вирішенні рукава⁸, особливо верхньої його частини. Для всіх традиційних взористих волинських і поліських сорочок типовим є домінування червоної та підпорядкованої їй чорної або темно-синьої барв з незначним вкрапленням вохристої або жовтої, а з 1950-их рр. – зеленої, синьої, бордової.

За художнім вирішенням – місцем, схемами розташування декору, його величиною і техніками виготовлення тканини для узорнотканних сорочок можна виокремити в декілька груп, підгруп, типів та їх локальних варіантів. **До першої групи** залучаємо ті тканини, декор яких передбачалося розташувати в готових виробках, лише на *поличках* чи *уставках* сорочок. Це найпростіші в мистецькому розумінні композиції. Для них “перетикали”, “затикали” щільно укладені групи стрічок, загальна ширина яких сягала 4-5 см. Це симетрично розташовані дво- чи тридільні площини домінуючого червоного кольору. У них лише тоненькі білі й темно-сині стрічки акцентують нескладну ритміку. Насиченості звучання провідної барви досягнуто завдяки сатиновому або саржевому переплетенню (3/1), які формують щільне перекриття товстіших уточних прокидок над значно тоншою основою на лицевій стороні⁹.

Варіанти такого типу тканин для сорочок мають ширшу площину густо укладених смуг для поликів (або уставок), в яких нижче (на відстані 2-3 см) від цього основного смугастого декору розташовано ще одну вузеньку, теж червону стрічку. Вона перегукується з домінуючою площиною, підтримує її та певним чином акцентує конструктивну, горизонтальну лінію стику (зшивання) полика і рукава (с. Шацьк Любомльського р-ну Волинської обл.)¹⁰.

За такою ж тридільною схемою декоративного вирішення уставок створені також тканини для

⁸Взористий рукав на Західному Поліссі називали “барбан”.

⁹УЦНК МІГ КН-6543.

¹⁰ВКМ Д-1271.



Сорочка. Волинське Полісся, кін. XIX – поч. XX ст. Љон, бавовна; полотняне, сатинове ткания. Музей Івана Гончара (далі МІГ), КН-6543.



Сорочка. Автор – Оласюк Катерина Максимівна, с. Проходи Любешівського р-ну Волинської обл., I пол. XX ст. Љон, бавовна; полотняне, сатинове ткания, вишивка. МІГ НДФ-476.



Сорочка. с. Четвертня Маневицького р-ну Волинської обл., кін. XIX ст. Љон, бавовна; полотняне, сатинове тканиня, вишивка. Волинський краєзнавчий музей (далі ВКМ) Р2-401.



Сорочка, с. Тельчі Маневицького р-ну Волинської обл., кін. XIX – поч. XX ст. Љон, бавовна; полотняне, сатинове тканиня, вишивка. ВКМ Д-1152.

сорочок, в яких провідними були чорні смуги, а темно-червоні чи вишневі підпорядковувалися їм. Такі сорочки очевидно вдягали в часи посту чи трауру, або призначені були на смерть. При виготовленні готового виробу – сорочок для зрівноваження й доповнення гладкотканих однотонних площин на уставках, пазусі та манжетах теж оздоблювали чорним і червоним орнаментом із геометризвано-рослинних, а комір-стійку – геометричних мотивів (с. Кисилин Локачинського р-ну Волинської обл.)¹¹.

Друга група характерна розташуванням основних безузорних і взористотканих смуг на уставках і у верхній частині рукавів. Вона, на відміну від першої, відзначається багатством і різноманітністю художнього вирішення і тому має велику кількість підгруп, типів, а деякі з них – навіть їх варіантів.

Ця, дещо багатша за декором група композицій тканин для сорочок представлена зразками, в яких однакові за шириною, ідентичні або споріднені за схемами розташування і ритмом домінуючі смуги та підпорядковані їм стрічки призначені для оздоблення плеча (нижньої частини поліків) та рукава (верхньої його частини) – симетрично відносно горизонтальної лінії стику.

До першої підгрупи, спорідненої з розглянутою, можна віднести сорочки, в яких у нижній частині поліків розташовано вузькі тридільні ширші червоні та вужчі чорні безузорні стрічки з незначним вкрапленням вохристої барви, які їх доповнюють і підтримують (с. Проходи Любешівського р-ну Волинської обл.)¹². Натомість основна увага зосереджена на оздобленні верхньої частини рукавів, де сконцентровано домінуючі ширші – три чи п'ять тридільних гладкотканих смуг з вузькими обмітками. В аналогічних за художнім вирішенням сорочках (смугастий декор яких витканий сатиновим переплетенням “покожушок”) групою горизонтальних червоних тридільних смуг з обмітками (загальна ширина яких сягала 4 см) оздоблювали також верхню частину передньої пілки сорочки на лінії грудей (с. Лобна Любешівського р-ну Волинської обл.)¹³, що най-

¹¹ВКМ Д-1012, УЦНК МІГ КН-6557.

¹²УЦНК МІГ КН-476.

¹³ВКМ Д-1139.



Сорочка. Волинське Полісся. I пол. XX ст. Льон, бавовна; полотняне, сатинове тканиня, вишивка. МІГ КН-6532.



Сорочка. Волинське Полісся, кін. XIX – поч. XX ст. Льон, бавовна; полотняне, сатинове тканиня. ВКМ Д-1506.

вірогідніше пов'язано з обереговою, сакральною функцією.

В інших варіантах подібних сорочок для нижньої частина уставки і суміжної з нею верхньої частини рукава виготовляли ідентичні за розмірами, композицією і наповненістю декору, масивніші червоні площини, на тлі яких укладено три парні білі стрічки. Незважаючи на такий, здавалося б монотонний ритм і нескладну будову цих вузеньких пасочків, завдяки тому, що посередині спареної стрічки розташовано тоненьку жовту стрічку в обрамленні червоних прокидок, вони активніше виділялися і були акцентом композиції (с. Невір Любешівського р-ну)¹⁴.

Багатства й різноманітності декоративного вирішення цих основних компонентів тканого виробу народні майстри досягають варіативністю поєднання неоднакових за шириною та ритмікою укладу провідних червоних площин і підпорядкованих їм вузких стрічок. Останні ледь помітні в загальному декорі уставки, однак вони суттєво впливають на його сприйняття. Вохристо-жовті та білі поодинокі, спарені чи потрійні стрічки, які виступають у вигляді штрих-пунктирних, ледь помітних ліній, іноді створюють своєрідне мерехтіння і своїми відблисками збагачують цю площину в цілому.

Варіантами однотипних композицій є ті, в яких дещо ширші світлі пасочки акцентують ритмічність укладу основних елементів, позбавляють їх одноманітності (с. Каменуха¹⁵, Кухли Маневицького р-ну¹⁶, Цумань Ківерцівського р-ну¹⁷, с. Киселин Локачинського р-ну Волинської обл.)¹⁸. Натомість поодинокі чорні пасочки акцентують переважно окремі ділянки – бічні краї чи центральну частину смуг (с. Старосілля¹⁹, Четвертна Маневицького р-ну)²⁰.

Характерною особливістю групування основних, ширших гладкотканих площин (репсового, саржевого чи сатинового переплетення 3/1 – із

застилами утка на лицевій стороні) є симетричність, три- і п'ятидільність їхнього укладу та наявність однієї чи двох поверхниць²¹ з внутрішньої (лінії стику полика й рукава) та зовнішньої сторони. Загалом обидві домінуючі групи смугастого декору візуально сприймаються ціленими й активними за силою звучання червоно-пурпурового кольору площинами. Вони, своєю чергою, розчленовані ледь помітними спареними (с. Невір Любешівського р-ну)²² або поодинокими білими, часом у поєднанні з жовтими та чорними тоненькими (в одну-дві нитки) стрічками. Деколи такі контрастні чорні прокидки на жовтому чи білому тлі завдяки репсовому переплетенню формують дрібненькі зубчики – штрих-пунктирні лінії²³. Вони є акцентом цих нескладних композицій – увиразнюють і посилюють звучання тоненьких пасочків, підкреслюють ритміку та вносять певний ліризм у загальне сприйняття тканого виробу.

Збільшенням кількості поверхниць (до 2-3 см) із зовнішньої сторони обох таких основних груп смуг досягали плавного переходу від насиченої декором основної площини до нейтрального білого тла. Чи не найбільша увага зосереджена на оздобленні поликів сорочок, у верхній частині яких часом укладали й більше щораз вузких стрічок і на все більшій відстані. Вони формували спадаючий (догори) ритм смуг. Загалом, уся група основних і другорядних смуг займала більшу (нижню) частину, іноді – й дві третини полика (8-10 см) і була домінантою декоративного вирішення всього виробу. При виготовленні сорочок такого типу поперечну лінію стику полика і рукава додатково оздоблювали ще змережувальним швом, або парними гладкотканими чи стебнованими стрічками.

Сільські майстрині, наділені естетичним смаком і неабиякими здібностями до творчої імпровізації, створювали щораз інші варіанти оздоблення тканин для сорочок. Узороткані полотна для них вони майстерно доповнювали й увираз-

¹⁴Із збірки Волинського народознавчого центру (далі ВНЦ).

¹⁵ВКМ Д-331.

¹⁶ВКМ Д-928.

¹⁷ВКМ Д-1012.

¹⁸УКЦНК МІГ КН-6572.

¹⁹ВКМ Д-228.

²⁰ВКМ Р2-401.

²¹Поверхниці – вузенька група тоненьких стрічок, розташованих на певній відстані від основної площини смугастого декору, споріднені з нею за принципом розташування.

²²ВНЦ

²³УЦНКМ МІГ КН-6532.

нювали ще різними техніками вишивки. Аналіз наявних варіантів зразків сорочок дозволяє говорити про усталену систему поєднання ручнотканого та вишитого декору в художньому вирішенні волинських і поліських сорочок. Вони формували органічну цілісність оздоблення уставок і рукавів. Прикметним є також те, що цільні й вагомі за масою домінуючі червоні площини уставок і рукавів певним чином були контрастом до легких, вузьких червоних і чорних вишитих орнаментальних стрічок, однак вони зрівноважувалися й доповнювали одна одну.

До другої підгрупи тканин для сорочок відносимо *рапортні композиції* – з позмінним ритмічним повторенням гладкотканих смуг різної ширини (с. Ворокомле Любешівського р-ну Волинської обл.)²⁴. Для нижньої частини “уставки”, призначеної для закривання плеча (на площині, висота якої сягає 10 см) та верхньої частини рукава (висота цієї площини становить – 20-22 см), розташовано дві різних за шириною тридільні групи червоних стрічок. Вони позмінно чергуються між собою на білому тлі та формують суцільно заповнене смугастим декором полотнище, яке в загальному виробі займає приблизно половину верхньої частини рукава і є основним компонентом художнього вирішення сорочок. Певним контрастом до цих строгих смугастих площин є вишитий квітковий орнамент, розташований на відкладному комірі сорочки та споріднений з ним, дещо простіший за композицією – на манжетах рукавів. Незважаючи на те, що вони є менш помітними компонентами оздоблення порівняно з домінуючими смугастими тканими площинами, вишитий декор все ж таки виконує важливу функцію – допомагає формувати композиційну цілісність сорочки.

Інший тип цієї підгрупи складають *подібні за декором сорочки*, в яких неоднакові за шириною вузькі стрічки зі *спадаючим* (догори) *ритмом* розташовані на поликах. Непарна кількість – п’ять, рідше сім дещо ширших тридільних гладкотканих (безузорних) червоних площин заповнювали майже третину (верхньої частини) рукава. Часом центральна площина або суміжні з нею

бічні виділялися введенням чорного або вохристового кольорів. Вони зосереджували на собі основну увагу. Нижче цієї великої групи вільно розташованих на білому тлі смуг на щораз більшій відстані укладено чимраз вужчі пасочки. Вони формували спадаючий донизу ритм смуг. Зорово створювався також плавний перехід від насиченої за декором верхньої до нейтральної білої, нижньої частини рукава (с. Городок Маневецького р-ну Волинської обл.)²⁵. Підтримує загальну композицію взористого рукава вузька група тридільних гладкотканих стрічок на комірі-стійці сорочки, а також вишиті зигзагоподібні пасочки, розташовані на манжетах і пазусі. Переважно зпоміж непарної кількості дещо ширших, поодинокі розташованих червоних смуг на білому фоні виділяється центральна, утворена парними чи тридільними вузькими стрічками (с. Городок²⁶ Маневецького р-ну).

Ще одним типом другої підгрупи тканин є композиції, в яких домінуючими були *взористі смуги* у вигляді *дрібненьких зубчиків*, витканих перетиком (с. Городок Маневецького р-ну)²⁷ або виразніших за декором “*павучків*” (перебірного ткання “під дошку”), а гладкі безузорні стрічки доповнювали їх (с. Забріддя Любомльського р-ну Волинської обл.)²⁸ Група смуг на полику сягала 8,5 см висоти, значно більшою, 21 см за обсягом була площина смугастого декору верхньої частини рукава. Обидві групи домінуючих тридільних основних смуг та підпорядкованих їм вузьких стрічок на полику та верхньої частини рукава завершувались щораз вужчими стрічками, які формували спадаючий ритм.

Ефектнішими в мистецькому розумінні є тканини для сорочок, основу композиції яких складають доволі крупні парні п’яти- чи тридільні домінуючі червоні площини з двома-трьома вузькими червоними пасочками обабіч, які виконують функцію поверхниць. Тоненькі спарені білі стрічки, що розділяють їх, вносять свіжість у загальне сприйняття смугастого декору. Дещо збагачують та урізноманітнюють основні площини декору

²⁵ВКМ Д-813.

²⁶ВКМ Д-200, 212, 210.

²⁷ВКМ Д-710.

²⁸ВКМ Д-222.

²⁴ВКМ Р2-2190.



Сорочка, с. Річиця Ратнівського р-ну Волинської обл., кін. XIX – поч. XX ст. Їон, бавовна; полотняне, сатинове тканиня. ВКМ Д- 924.



Сорочка, с. Заброди Ратнівського р-ну Волинської обл., кін. XIX – поч. XX ст. Їон, бавовна; полотняне, сатинове тканиня. ВКМ Д- 210.

вузенькі, теж парні, жовті, вохристі і чорні пасочки, які акцентують внутрішню розробку головних безузорних площин, призначених для оздоблення верхньої частини рукава. Нижче – на значній, щораз більшій відстані, укладено тоненьку і подвійні та поодинокі стрічки, які формують спадаючий ритм смуг. Для поликів виготовляли набагато вужчу основну червону стрічку, а вище неї – декілька (3-4) щораз вужчих гладкотканних пасочків на все більшій відстані. Вони створюють плавний перехід до нейтрального білого тла уставок (с. Ветли Любешівського р-ну)²⁹.

Третю підгрупу (другої групи) формують основні червоні гладкоткані та дрібнозористі вишиті смуги. Ці широкі площини й підпорядковані їм вузенькі стрічки теж сконцентровані на лінії плеча – на уставці та верхній частині рукава. Основні безузорні червоні смуги і вузенькі пасочки ткали репсовим, сатиновим або саржевим переплетенням 3/1 із суцільними застилами червоного піткання на лицевій стороні. А взористі, переважно неширокі стрічки, які їх доповнювали, – техніками вишивки “заволювання” (яка імітувала тканиня) та “хрестиком”. Найчастіше такий нескладний візерунок формували поверхниці основних декоративних площин, призначених як для поликів, так і для рукавів, або лише для поликів (с. Хворостів Володимир-Волинського р-ну)³⁰.

Схожі поодинокі чи парні вишиті стрічки виступали також поверхниціми горизонтальної лінії зшивання цих двох пілок (полика та рукава). Іноді змережувальний шов був “перекладуваний” чорно-червоний (окремні ділянки якого зшивали ниткою чорного, а сусідню – червоного кольорів). Це збільшувало декоративність, посилювало виразність даної орнаментальної смуги, значно збагачувало загальну композицію і впливало на цільність її сприйняття. Певним чином ці поверхниці перегукуються також з набагато ширшими й складнішими за композицією, теж вишитими площинами геометризвано-рослинного квіткового орнаменту, розташованого на комірі і головним чином на пазусі “нагруднику”. Варто зауважити, що за мотивами, масштабом орнаменту коміра і пазухи переважно різний. Домінуючою в загаль-

²⁹ВКМ Д-1270.

³⁰ВКМ Р2-2173.

ному ансамблі декору сорочки нерідко є нагрудна частина – пазуха.

Споріднений тип композиції цієї підгрупи складають узорноткані вироби, в яких основні червоні площини для полика і верхньої частини рукава ткали технікою перебору “під дошку”, а тло для них – переважно репсом (с. Залісся Камінь-Каширського р-ну)³¹. Для поликів виготовляли найчастіше одну суцільноткану червону смугу, посередині якої розташовано білу вузьку стрічку з червоними “павучками”, що була домінантою всієї площини орнаменту. Зовнішні її краї обрамлені тоненькою білою стрічкою і завершені зубчастим червоним силуетом, створеним мотивами “півпавучків”. Дещо складнішим і масивнішим був декор для верхньої частини рукава. Він утворений з трьох щільно укладених стрічок – аналогічних червоних “павучків” на білому фоні, які виразно виділяються з-поміж провідних безузорних червоних площин. Бічні зовнішні краї цієї тридільної горизонтальної площини теж завершені зубчиками, однак значно дрібнішими, створеними перетиком. На певній відстані від неї розташовані вузькі поверхниці – чорні тоненькі стрічки з червоним зубчастим завершенням. Аналогічна тонка зубчаста чорна й червона група стрічок укладених також із зовнішньої сторони одностільної взористої ділянки полика (уставки). Натомість з протилежної (внутрішньої) її зрівноважує декоративний чорно-червоний (“перекладуваний”) з’єднувальний горизонтальний шов. Справа і зліва площину уставки ніби замикають вертикальні тоненькі вишиті стрічки у вигляді чорної та червоної кривульки.

Як і в багатьох інших сорочках Західного Полісся й Волині, манжети і пазуха в них були вишиті неоднаковим геометризвано-рослинним орнаментом. Серед них виділялася нагрудна частина декору, в якій переважав чорний колір. Він дещо перегукувався з кольором “обміток” на рукавах і поליках.

Інший тип означеної підгрупи складають тканини для сорочок, в яких для полика і верхньої частини рукава ткали доволі широкі, масивні, взористі площини. Іноді одна така група займала



Сорочка, с. Щедрогір Ратнівського р-ну Волинської обл., кін. XIX – поч. XX ст. Льон, бавовна; полотняне, сатинове тканиня. ВКМ Д- 182.



Сорочка Сарненський р-н Рівненської обл., кін. XIX – поч. XX ст. Льон, бавовна; полотняне, саржеве тканиня, вишивка. МІГ КН-8654.

³¹ВКМ Д-659.

дві третини полика. Тло традиційно було однотонне – червоне, створене репсовим переплетенням, сатином чи саржею 3/1. Підпорядковані їм тонші білі чи вохристо-золотисті вужчі стрічки підкреслювали ритміку. Однак акцентом були в основному поодинокі стрічки чорних та червоних павучків на білому тлі, розташовані горизонтально по центру (с. Погулянка Маневицького р-ну)³². Для збільшення тональних градацій цих основних барв і збагачення декору скручуванням червоної та білої нитки досягали ефекту меланжу. Такі парні мерехтливі стрічки, які формували ледь помітний візерунок у вигляді колоска, були поверхниціями основного декору полика. Спільним для композицій такого типу були симетричність і рівновага в 3-5-тидільному групуванні ширших смуг і тоненьких стрічок, виділення центру і бічних ділянок та активне звучання насиченої червоної барви. Вона була домінантою художнього вирішення узорнотканих площин сорочок.

Ще одним типом третьої підгрупи є композиції, в яких переважно середина чи бічні краї домінуючих смуг акцентувалися дрібноузорними павучками, кривульками чи іншими нескладними за формою крупнішими мотивами, витканими технікою перебору. Крім провідного червоного тут застосовували білі, чорні та вохристо-жовті кольори для виділення окремих ділянок орнаменту. Аналіз існуючих зразків композицій дозволив виявити ущільненість (с. Лісове Маневицького р-ну)³³ або розрідженість (с. Датинь Ратнівського р-ну)³⁴ групування як домінуючих взористих, так і другорядних безузорних пасочків.

У цілому найширші й найважливіші групи орнаментальних ділянок зосереджені переважно біля горизонтальної лінії стику уставки та рукава. Там укладені в основному масивніші узорні смуги перебору. Вони активно виділяються чорним чи білим кольором на червоному тлі. Загалом усі групи смуг, розташовані на уставці і рукаві, займають половину або більшу частину довжини готового виробу – рукава сорочки. Своєрідним завершенням композиції сорочки є споріднені смугасті стрічки, з яких виготовлений комір-

стійка та манжет. Розташування основних взористих – “перебираних” стрічок “павучків” і підпорядкованих їм гладкотканих смуг за схемою спадаючого ритму характерне значною різноманітністю й варіативністю (с. Забріддя Любомльського р-ну)³⁵. Зазвичай найширші (8 см) домінуючі з них уклалися ближче до лінії зшивання уставки та рукава (с. Кортеліси Ратнівського р-ну)³⁶. Вони ще підсилювалися активними за силою звучання кольоровими сполуками – провідним чорним в поєднанні з червоним – на білому тлі.

Набагато складнішими за композицією типом цієї підгрупи є тканини для сорочок, в яких домінують доволі широкі узорноткані горизонтальні площини, виткані технікою перебору (сс. Сворицевичі Дубровицького р-ну Рівненської обл.³⁷, Нуйно Камінь-Каширського р-ну Волинської обл.³⁸). Усі вони побудовані за трип'ятидільною схемою і містять доволі вишукані за формою мотиви ромбів, розет, зигзагоподібні лінії, хрещаті фігури тощо.

Четверта підгрупа (другої групи) включає в себе тканини для сорочок, в яких переважали складні за формою мотивів взористі смуги, виткані технікою перебору, а гладкоткані – підпорядковувалися їм. На уставках (поликах) та у верхній частині рукава розташовували споріднені, подібні або й однакові узорноткані перебірні стрічки. У них переважав червоний колір, а чорний підкреслював найважливіші ділянки орнаменту, акцентував ритм укладу основних орнаментальних і другорядних стрічок. Вироби з таким декором найбільше характерні для сс. Замшани Ратнівського р-ну³⁹, Лука⁴⁰, Нуйно⁴¹, Видричі Камінь-Каширського р-ну Волинської обл.⁴². Для них характерно те, що для полика призначалася значно вужча тридільна група узорнотканих стрічок, серед яких за величиною і виразністю орнаменту виділялася центральна смуга.

Набагато ширшою, переважно тридільною бу-

³²ВКМ Д-1174.

³³ВКМ Д- 213.

³⁴ВКМ Р2-146.

³⁵ВКМ Д-222.

³⁶РКМ Т-2535, 2534, 3396.

³⁷ВКМ Р2-1719.

³⁸ВНЦ.

³⁹МУНДМ КТ-5013.

⁴⁰МУНДМ КТ-4919, 5009.

⁴¹МУНДМ КТ-5148, 5147.

⁴²ВКМ Д-241.

ла група споріднених смуг для декорування верхньої частини рукава. Чітко виділялася центральна і бічні краї, а також симетрично розташовані поверхниці – у вигляді однієї чи двох вузьких стрічок. Основна узорна площа сформована хрещатими червоними і чорними мотивами, чітко укладеними поряд. Зовні така смуга обрамлена групами гладких червоних стрічок, розділених чорними хвилястими і пунктирними лініями, які позбавляють монотонності сприйняття композиції усєї площини. Охарактеризовані типи взористих тканин цієї групи поширені й на теренах Холмщини та Підляшшя⁴³, а також Білоруського Полісся⁴⁴.

Третя група тканин для сорочок західної частини Українського Полісся й Волині *характерна горизонтальним розташуванням безузорних та взористих смуг на поличках та всій частині рукавів сорочок*. Це неоднакові за шириною, декором, щільністю чи розрідженістю розташування смуг тканин вироби. За цими основними критеріями їх теж можна виокремити в декілька підгруп, типів та їх варіантів.

До першої підгрупи (третьої групи) належать ті, типовою ознакою яких є формування однакових або споріднених за схемами і ритмікою розташування доволі масивних, суцільно затканих червоними смугами площин. Вони заповнювали майже всю уставку, а також сягали третини верхньої частини рукава (с. Кухли Маневицького р-ну)⁴⁵. На гладкому яскраво-червоному тлі домінуючих червоних ділянок розташовано ледь помітні вохристо-жовті тоненькі пасочки. Вони характерні переважно неоднаковою шириною, симетричністю відносно центру та бічних країв. Ці ясніші за тоном стрічки збагачували колорит, вносили теплоту, однак найважливішою їх функцією було формування ритміки. Центральна, трохи ширша стрічка, а іноді й бічні краї, обрамлялися чорними тоненькими пасочками, які

підкреслювали ритміку, зосереджували увагу на найважливіших компонентах декору. Часом поруч із чорними стрічками укладено дещо ширші вохристо-золотисті меланжеві смужки, сформовані скручуванням білої та жовтої ниток. Своєю мерехтливістю й відмінністю за тоном вони певним чином перегукувалися з білим тлом виробу. Завершеності композицій додавали подвійні чи потрійні поверхниці.

Характерно, що ці тонкі, теж тридільні групи стрічок, однакові або різні за шириною, укладені симетрично лінії стику уставки і рукава та домінуючих червоних площин, але лише з верхньої зовнішньої сторони уставки і нижче основного декору рукава. Вони візуально формували спадаючий ритм смуг і забезпечували плавний перехід від насиченої та активної площини декору до нейтрального білого тла рукава. Такі ж самі, як і поверхниці, або подібні до них, дещо ширші групи тридільних смужок, у яких виділялася центральна стрічка, укладені також неподалік манжетів. Комплекс таких смуг, розташованих внизу рукава “зарукавники” ніби зрівноважували й доповнювали насичену декором верхню його частину.

Поверхниці перегукувалися зі спорідненою за схемами розташування групою тридільних гладкотканих червоних смуг, укладених на рівні грудей передньої пілки сорочки. Однак ці червоні стрічки менш насичені за тоном, оскільки вони, як і все полотнище сорочки, виготовлені полотняним переплетенням, тоді як декор рукавів – репсовим чи сатиновим. Охарактеризовані взористі тканини для сорочок вирізняються багатством і різноманітністю вибагливих у мистецькому розумінні декоративних рішень.

Особливою вишуканістю позначені споріднені тканини для сорочок цієї підгрупи, характерні тим, що, крім широких гладкотканих червоних площин, у них були поодинокі тоненькі стрічки у вигляді горизонтально спрямованих у різні сторони (вправо і вліво) колосків. Останні утворені завдяки саржевому переплетенню та застосуванню парних уточних прокидок із скручених двох ниток контрастних барв – чорної та білої або червоної та білої. Такі стрічки колосків вирізнялися не лише делікатним малюнком і згармонізованими тональними сполуками, а й чітко вираженою

⁴³Ігнатюк І., Кара-Васильєва Т. Народний одяг українців Холмщини й Підляшшя. – К., 1997. – С. 178-179.

⁴⁴Віннікава М.М., Богдан П.А. Скарби з вясковых куфраў: Традыцыйны касцюм і текстэль з калекцыі, Народнае мастацтва Беларускага Палесся: Ілюстрованы каталог. – Мінск, 2009; Раманюк М. Беларускае народнае адзенне. – Мінск, 1981. – Іл. 49-50, 116-117, 126, 138, 139, 156, 189.

⁴⁵РКМ Т-2469.



Сорочка, с. Самари Ратнівського р-ну Волинської обл., кін. XIX – поч. XX ст. Їон, бавовна; полотняне, саржеве, сатинове тканиня. ВКМ Д-82.



Сорочка, с. Конище Ратнівського р-ну Волинської обл., кін. XIX – поч. XX ст. Їон, бавовна; полотняне, саржеве, перебірне тканиня, вишивка. ВКМ Д-204.

фактурою. Вони рельєфно виступали над гладкотканою лискучою поверхнею червоного тла. Крім того, скручені нитки піткання створювали ефект мерехтливості, що пожвавлювало сприйняття загальної площини декору, урізноманітнювало і збагачувало його. Колоски обабіч підтримувалися ще поодинокими спорідненими прокидками (таких же скручених з двох ниток) контрастних тонів, які візуально сприймалися штрих-пунктирними лініями.

У загальній композиції готового виробу (сорочки) такі масивні групи тканого декору заповнювали майже всю площину полика і третину верхньої частини рукава. Вдвоє вужча група однотипних смуг “зарукавників” розташована була внизу рукава, поблизу манжета (с. Ставок Костопільського р-ну Рівненської обл.)⁴⁶. Характерно, що обидві широкі групи декору, сконцентровані на полику та у верхній частині рукава, закомпоновані за аналогічною тридільною схемою з ідентичними поверхниціями, однак різнилися щільністю групування (масштабом). На поликах вони були дещо вужчі, менше місця займали червоні смуги. Крім домінуючих компонентів декору – колосків, тридільність підкреслена тоненькими парними чорними стрічками з білою прокидкою між ними. Поверхниціями були поодинокі ширші червоні стрічки в оточенні чорно-білої пунктирної, вохристої і червоної – суцільної лінії. Загалом вони симетрично укладені на незначній відстані від домінуючої групи взористих площин, доповнювали їх і певним чином замикали композицію в єдине ціле.

Осібнo розташована вужча група смуг внизу рукава “зарукавників”, характерна тим, що вона однодільна. Посередині укладена ідентична стрічка колосків в оточенні гладких тоненьких штрих-пунктирних пасочків тих же барв. Домінуючим також був червоний колір тла. За схемою розташування і внутрішньою розробкою ця взориста площина споріднена з іншими основними компонентами оздоблення сорочки. Дві різні за шириною, але подібні за будовою стрічки “поверхниці”, укладені лише з верхньої сторони цієї групи смуг, формують плавний перехід від насиченої за деко-

⁴⁶ВКМ Д-1134.

ром червоної смугастої площини до нейтрального білого тла.

У цілому філігранна розробка мотивів колосків, точна вивіреність співвідношення їхньої ширини до тла й підтримка іншими стрічками забезпечують досконалість композиції усього виробу, високу естетичну культуру непоказної краси. Усе сказане є найкращим свідченням великої майстерності народних майстрів, їх непересічних творчих здібностей та вродженого таланту.

Другу підгрупу (означеної третьої групи) складають *тканини з рапортними композиціями червоних гладкотканих стрічок на білому тлі, які з різним ступенем інтенсивності заповнювали всю площину рукава й уставки (за незначними винятками). У найпростіших із них – поодинокі вузькі стрічки (по 0,5 см) рівномірно розташовані на білому тлі майже всієї площини рукавів, лише біля манжета помітний спадаючий ритм цих смужок і плавний перехід до гладкого білого тла (с. Яровище Старовижівського р-ну Волинської обл.)⁴⁷.*

Така монотонність смугастого декору значною мірою компенсувалася домінуючою ширшою смугою геометричного орнаменту, створеного попереминим чергуванням червоних ромбів концентричної будови та хрещатих фігур, що їх розділяли, розташованого вгорі рукава. Обабіч ця узорна група обрамлена поодинокими тоненькими чорними і червоними стрічками, які підкреслювали їх і ніби замикали в єдине ціле. Нижня частина уставки теж містила подібну орнаментальну стрічку, однак значно вужчу і менш виразну за декором. Вона мала не лише аналогічне обрамлення тоненькими чорними та червоними пасочками. Вище цієї групи стрічок укладено ще декілька поодиноких, червоних стрічок, подібних до тих, що були на рукавах. Вони перегукувалися з ними за ритмом. Більша – верхня частина уставки була однотонна біла і ніби зрівноважувала нижню беззорну площину рукава.

Рапортна система укладу смуг, однак значно складніших – три- і п'ятидільних, характерна і для декоративного вирішення інших сорочок (із Сарненського р-ну Рівненської обл.)⁴⁸ та с. Річи-



Сорочка, с. Щедрогір Ратнівського р-ну Волинської обл., кін. XIX – поч. XX ст. Льон, бавовна; полотняне, сатинове тканиня, вишивка. ВКМ Д-181.



Сорочка, с. Городок Маневецького р-ну Волинської обл., поч. XX ст. Льон, бавовна; полотняне, сатинове тканиня, вишивка. ВКМ Д-200.

⁴⁷МІГ КН-8654.

⁴⁸ВКМ Д-9024.

ця Камінь-Каширського р-ну Волинської обл.)⁴⁹: у них домінуючі червоні смуги та підпорядковані їм вузькі стрічки переважали над білим нейтральним тлом виробу. Ритмічність ускладнювалася завдяки позмінному розташуванню ширших і вужчих споріднених за укладом пасочків, або ж контрастних широких груп та однієї стрічки.

Акцентом композиції сорочок з таким щільно заповненим смугастим декором є знову ж таки верхня частина рукава – горизонтальна лінія стику (зшивання його з уставкою). Тут сконцентровано більшу кількість ширших смуг, споріднених з тими, що заповнюють основне полотнище рукава.

Інший варіант рапортних поперечносмугастих композицій складають ті, основу яких формують доволі широкі, щільно згруповані червоні площини та вузькі поодинокі стрічки (рапорт яких сягає 12-14 см). Вони іноді чергуються на значній відстані (с. Самари Ратнівського р-ну Волинської обл.)⁵⁰ або дуже щільно укладені (с. Щедрогір Ратнівського р-ну Волинської обл.)⁵¹ на білому тлі. У першому випадку біле тло домінує над взористим смугастим декором. У другому – навпаки, масивні червоні площини майже суцільно заповнюють рукав і уставку, а біле тло – лише розмежовує їх та акцентує ритм смуг. Поодинокі чорні уточні прокидки підкреслюють найважливіші ділянки декору, увиразнюють його. Парні чорні стрічки обрамляють також тридільну групу щільно укладених ширших червоних смуг, що підкреслюють горизонтальну лінію з'єднання рукава та уставки. Цей комплекс є акцентом загального художнього вирішення сорочки (із с. Щедрогір⁵²).

Незвичною і відмінною від усіх охарактеризованих схем розташування тканого декору є сорочка із с. Самари⁵³. У ній споріднені за композицією гладкоткані групи смуг заповнюють не лише площину рукава і уставки, а й передню частину сорочки – на грудях (від ший і до пояса). Посередині робили розріз для пазухи. Комір і манжети

теж виготовлені зі спорідненого за декором домотканого смугастого полотна.

Аналоги рапортних схем декоративного вирішення сорочок з тканим узором існували й на суміжних з Україною теренах Білоруського Полісся, зокрема Брестської та Гомельської обл.⁵⁴.

Третю підгрупу (третьої групи) формують гладкоткані смуги в поєднанні з домінуючими “павучковими” стрічками. Такі, дещо багатші за художнім вирішенням, ширші, безузорні червоні площини були тлом для поодиноких вузьких стрічок мініатюрних павучків. Група цих смуг на поликах сягала 12 см, споріднена з нею, іноді дещо ширша (12-13 см) розташована у верхній частині рукава. Обидва однотонні, подібні між собою основні взористі комплекси, утворені широкими безузорними червоними площинами (сатинового переплетення). На їхньому тлі симетрично укладена різна кількість вузьких чорних і білих суцільних та штрих-пунктирних ліній і значно виразніших за силуетом “павучкових” стрічок (перебірного ткання).

Відмінність полягала в тому, що група горизонтальних смуг для уставок мала лише одну стрічку червоних “павучків”, закомпонованих по центру. В іншій – для рукавів, крім неї були ще поодинокі, симетрично розташовані чорні стрічки “павучків”. Завдяки контрастним сполукам чорних “павучків” на білому фоні, ці взористі смужки були акцентом композиції. Як і в подібних виробках, доповнюючі вузькі стрічки “обмітки” завершували зовнішні краї основних площин орнаменту. Вони перегувалися з групою подібних червоних гладкотканих стрічок симетричної будови, розташованих поблизу манжетів та значно вужчих, укладених горизонтально посередині рукава. Ці, нескладні за схемою і ритмом стрічки доповнювали і збагачували загальну композицію узоротканих стрічок (с. Градиськ Маневецького р-ну)⁵⁵.

Геометризовано-рослинні мотиви вишитого ор-

⁴⁹ВКМ Д-926.

⁵⁰ВКМ Д-82.

⁵¹ВКМ Д-181.

⁵²ВКМ Д-82

⁵³ВКМ Д-181.

⁵⁴Курилович А.Н. Белорусское народное ткачество.– Минск, 1981.– С. 69; Белорусские народные ткани в собрании Государственного художественного музея БССР: Каталог.– Минск, 1979.– Ил. 33-36; Виннікава М.М., Богдан П.А. Скарбы з вясковых куфраў...– Іл. 23, 78.

⁵⁵ВКМ Р2-300.

наменту на комірі-стійці та манжетах рукавів були певним контрастом до основних узорнотканих компонентів декору сорочок.

Подібні за принципом декору є композиції, в яких ідентичні тридільні групи масивних червоних площин з акцентом чорно-білих павучків, розташованих горизонтально по центру смуг, призначені лише для уставок і верхньої частини рукава (с. Погулянка Маневицького р-ну)⁵⁶. Вони візуально підтримувалися доволі широкою смугастою площиною, без “павучків” заповненою біля манжетів.

В інших, значно вишуканіших за художнім вирішенням сорочках найширша (18 см) взориста площина призначена для оздоблення верхньої частини рукава. Тут, крім гладкотканих червоних смуг, розташовано три вузьких стрічки чорних “павучків” (по центру на жовтому фоні), а симетрично укладені чорні “павучки” біля обидвох країв – на білому тлі. Вони є акцентом композиції не лише цієї домінуючої площини, а й усього рукава⁵⁷. Споріднена “павучкова” стрічка акцентує також середину іншої, втрое вужчої (6 см) групи безузорних червоних стрічок, укладених поблизу манжета. Натомість гладкоткана червона площина уставки (шириною 12 см) не акцентувалася подібними “павучковими” стрічками, тому значно поступалася іншим крупним площинам декоративності. Загалом усі основні компоненти оздоблення сорочки споріднені внутрішньою розробкою червоного тла поодинокими тоненькими жовтими і чорними стрічками, які дещо увиразнювали домінуючі й підпорядковані їм площини, підкреслювали горизонтальні ритми та збагачували їхнє мистецьке вирішення.

Чи не найвишуканішими за композицією є однотипні варіанти сорочок, у яких усі частини декору узорнотканих сорочок (розташовані й на інших ділянках рукавів, на манжетах і комірі) в арсеналі засобів досягнення мистецької виразності мали домінуючі павучкові стрічки. У головних площинах, призначених для розташування на поліках, та у верхній частині рукавів таких “павучкових” стрічок було по три. Вони різнилися лише тим, що на поліках бічні, симетрично укла-



Сорочка, с. Городок Маневицького р-ну Волинської обл., кін. XIX ст. Льон, бавовна; полотняне, сатинове, перебірне ткання, вишивка. ВКМ Д-814.



Сорочка, с. Лісове Маневицького р-ну Волинської обл., кін. XIX ст. Льон, бавовна; полотняне, сатинове, перебірне ткання. ВКМ Р2-146.

⁵⁶ВКМ Д-1174.

⁵⁷ВКМ Д-1506.

дені стрічки чорних “павучків” були на білому фоні, й акцентували цю частину декору. Стрічка червоних “павучків” на білому тлі, укладена по центру окресленої групи смуг, поступалася чорним “павучкам” активністю. Натомість у верхній площині рукава “павучковою” стрічкою виділяли центральну частину декору, тоді, як червоні “павучки” (на білому тлі) завершували бічні сторони цієї групи смуг. Така варіативність їхнього розташування забезпечувала багатство декоративного вирішення і позбавляла їх одноманітності (с. Тельчі Маневицького р-ну)⁵⁸. Подібна за розташуванням основних і другорядних елементів оздоблення тканин орнаментом є сорочка зі с. Каменуха⁵⁹ того ж р-ну. Обидва зразки виробів мають також групу гладкотканих (полотняним переплетенням) червоних горизонтальних пасочків, на лінії грудей передньої пілки сорочок, які органічно пов'язувалися з однотипними стрічками на рукавах. Однак їхня первісна функція, очевидно, мала сакральне, оберегове значення, а не суто декоративне.

Четверта підгрупа (третьої групи) охоплює тканини горизонтального розташування смуг з геометричним орнаментом по всій площині рукавів та уставки.

Одними із типів композиції означеної підгрупи є ті, в яких домінуючі три групи орнаменту (витканого технікою перебору “під дошку”) традиційно заповнювали верхню частину рукава. Споріднені з ними, однак значно вужчі орнаментальні смуги розташовані в нижній частині уставки. Інші ж ділянки рукава та уставки характерні розрідженим укладом вузьких груп гладкотканих і поодиноких перебірних стрічок (рапорт яких сягає 4,5 см). Біла манжета і коміра рапортна схема змінюється плавним переходом до нейтрального білого тла. Кольорова гама базується на поєднанні домінуючої чорної та підпорядкованої їй червоної барви з незначним вкрапленням вохристої (с. Конище Ратнівського р-ну Волинської обл.)⁶⁰.

Варіантами цього типу є тканини, в яких значно ширші, тридільні, виразніші за формою

орнаментальні площини перебору (загальною шириною 11 см) призначені для верхньої частини рукава. Нижче, рівномірно повторювалися поодинокі гладкоткані ширші смуги та вузькі пасочки (рапорт яких складав 7,5 см). Центральна взориста площина сформована густо заповненими червоними ромбами й симетрично укладеними по вертикалі трикутниками та білим тлом у вигляді хрещатих фігур між ними. Посередині цієї орнаментальної смуги розташована чорна штрих-пунктирна лінія (створена теж перебором), яка підкреслювала горизонтальний ритм і акцентувала увагу на найважливішому компоненті декоративного вирішення готового виробу – сорочки (с. Шедрогір Ратнівського р-ну)⁶¹. Зовнішні краї основної взористої смуги, поверхниць та ширших стрічок, які заповнюють усю площину рукава, завершені зубчастим силуетом, який збагачував композицію і позбавляв сухості монотонного ритму.

Однотипними, ще більш ускладненими за композицією є тканини для сорочок, у яких теж домінуючі (11,5 см ширини) смуги геометричного орнаменту однодільного (с. Заброди Ратнівського р-ну)⁶² або тридільного (вдвоє ширшого – с. Заброди⁶³ цього ж р-ну) призначені для верхньої частини рукава. Основою цих крупних орнаментальних площин є ромб концентричної будови зі складним перехрестям по центру. Ромби, укладені поряд або вертикально – між спареними вузькими стовпчиками, формували насичену взористу площину, яка була акцентом художнього вирішення усього полотнища рукава.

Значно вужчі дрібноузорні стрічки “павучків” або складніші за схемами розташування і формою дещо ширші смужки орнаменту (у вигляді парних ромбиків, укладених вертикально) розташовані посередині кожної (або через одну) ширшої смуги, що позмінно чергується з вузькими поодинокими безузорними стрічками по всій площині рукава. Прикметною ознакою обох зразків тканин з такими рапортними композиціями є те, що домінуючими в них виступають червоні гладкоткані та підпорядковані їм ширші орнаментальні

⁵⁸ВКМ Д-1152.

⁵⁹ВКМ Д-330.

⁶⁰ВКМ Д-204.

⁶¹ВКМ Д-182.

⁶²ВКМ Д-210.

⁶³ВКМ Д-209.

смуги і вузькі стрічки. Контрастний білий колір служить фоном для них та увиразнює як форму мотивів у смузі, так і ритмічність чергування усіх складових декору рукава і сорочки в цілому. Всі ширші взористі і безузорні площини та смуги характерні симетричністю внутрішньої їх розробки, тридільністю, наявністю однієї або й двох-трьох поверхниць у вигляді тоненьких червоних стрічок (на білому фоні). Взористі стрічки, які їх розділяють, іноді мають зубчастий силует⁶⁴, який перегукується з іншими складовими ("павучками" та домінуючим ромбічним орнаментом), що урізноманітнює і збагачує загальну композицію рукава сорочки.

На уставках розташовано теж групу споріднених рапортних стрічок, від яких доверху укладено вужчі поодинокі пасочки, що створюють плавний перехід до нейтрального білого тла. З протилежного боку – біля лінії зшивання уставки й рукава – традиційно поміщали найширшу безузорну або взористу групу смуг, які акцентували плечову частину сорочки.

Загалом усі компоненти тканого декору сорочки формували цільну композицію. Контрастом до них були взористі ділянки (створені технікою вишивки – хрестиком) рослинно-геометризованого орнаменту, розташованого на манжетах, відкладному комірі та у вигляді нагрудника – на пазусі сорочки⁶⁵. Натуралістичне відтворення вишитих в'юнких галузок з широкими розложистими трилисниками і поодинокими листочками, укладеними між суцвіттям дрібних квіток та пуп'янків, мали цілком інший принцип декоративного вирішення, ніж узорнотканий основний геометричний орнамент рукавів, потрактований лаконічно.

До п'ятої підгрупи (третьої групи) відносимо тканини з горизонтальним розташуванням крупних червоних площин геометричного орнаменту на уставці та у верхній частині рукава. Доповнювали й підтримували їх групи гладкотканих смуг, розташованих внизу рукава "зарукавники" й на манжеті.

Як і в споріднених сорочках (попередньої підгрупи), основою композиції обох домінуючих площин орнаменту (витканого технікою перебо-

ру) є великі ромби концентричної будови зі складною розробкою внутрішнього поля та зовнішніх країв. Найчастіше вони завершені прямокутними або скісними відростками, які збагачували силует ромбічних фігур (с. Піща Любомльського р-ну)⁶⁶. Центральна частина ромбів створена маленькими чотирма ромбиками, укладеними симетрично між скісним перехрестям. Обидва зовнішні краї усієї групи ромбічного орнаменту обрамлені групою вузьких стрічок із зубчастими виступами різної ширини, які за формою перегукувалися з основними мотивами. Група тонких червоних стрічок забезпечувала поступовий перехід до білого тла, а також була споріднена з подібними гладкотканими "затиканими", "перетиканими" смужками, розташованими біля манжета, а ще вужчі – на самих манжетах сорочки. Традиційно основний пурпурово-червоний колір усіх компонентів декору збагачувався введенням поодиноких уточих прокидок контрастної чорної барви, а також вохристо-жовтої, яка пом'якшувала ці сполуки й робила їх теплішими.

Найбільше аналогів такого типу сорочок узорнотканих (виготовлених перебором "під дошку"), а ще більше вишитих (технікою занизування, яка імітувала ткання перебором) знаходимо в районах Українського⁶⁷ (сс. Ворокомле Камінь-Каширського р-ну⁶⁸, Городок⁶⁹, Яблунька Маневицького р-ну⁷⁰, Замшани Ратнівського р-ну Волинської обл.⁷¹ та Білоруського Полісся⁷².

Четверта група тканин для сорочок західної частини Українського Полісся й Волині відмінні від усіх охарактеризованих тим, що у них

⁶⁶ВКМ Д-47.

⁶⁷Сахута Е.М., Стельмащук Г.Г. Декор народной одежды // Общественный быт...– С. 320-321.

⁶⁸ВКМ Д-1262.

⁶⁹ВКМ Д-198.

⁷⁰ВКМ Д-136.

⁷¹ВКМ Р2-1020.

⁷²Курилович А.Н. Белорусское народное ткачество...– С. 69-70; Белорусские народные ткани...– С. 31-34, 36-41, 44, 46; Раманюк М. Беларускае народнае адзенне.– Мінск, 1981. – Ил. 6, 9, 10, 50, 70-73, 75-83, 95, 98, 138, 156, 162, 173-175, 189, 299, 303, 307, 310, 323, 325; Сахута Я.М. Узорное ткачество и вышивка // Художественные ремесла и промыслы Белоруссии.– Минск, 1988.– С. 250-251; Віннікава С.М., Богдан П.А. Скарбы з вясковых куфраў...– С. 63, 101-110, 121-123.

⁶⁴ВКМ Д-209.

⁶⁵ВКМ Д-209.



Рукав сорочки, с. Ставок Костопільського р-ну Рівненської обл., Льон, бавовна; конопляне, сатинове тканиня, вишивка. ВКМ Т-2469.



Рукав сорочки (фрагмент), с. Ставок Костопільського р-ну Рівненської обл., Льон, бавовна; конопляне, сатинове тканиня, вишивка. ВКМ Т-2469.

лише на поליках (установках) розташовані узорноткані горизонтальні смуги, а на рукавах – вертикальні⁷³.

До першої підгрупи можна залучити взористі тканини з три-п'ятидільною схемою розташування нескладних орнаментальних смуг, утворених дрібними прямокутниками чи хрестиками на білому нейтральному фоні. Завдяки тональному контрасту червоного, чорного, а іноді й вишневого кольорів орнаменту на білому тлі форма мотивів чітко виділялася, вони активно звучали в загальній поліфонії художнього вирішення твору. На установках здебільшого закомпоновували широкую (8-10 см) тридільну смугу з однотипними поверхниціями обабіч (с. Воронкомле Камінь-Каширського р-ну⁷⁴ або у вигляді трьох, однакових за шириною, однак контрастних за кольоровими сполуками смуг ідентичного орнаменту (с. Річиця Камінь-Каширського р-ну⁷⁵). В обох типах композиції виділялася середня частина взористої площини установки. Проміжки білого тла між смугами підкреслювали тридільність їхнього укладу, полегшували сприйняття групи цих смуг в цілому та сприяли органічному зв'язку з тим же кольором фону всього виробу.

Взористі площини рукава були частіше всього значно багатші, наповнені більшою кількістю смуг, ширших (12-15 см) за розмірами. У них теж симетрично виділялася центральна домінуюча смуга та її бічні складові. Поодинокі тоненькі пасочки в одну-дві нитки підкреслювали основні компоненти декору й збагачували художнє вирішення всього виробу.

Інший варіант однотипних композицій складали тканини, у яких тло взористих смуг було найчастіше червоного кольору. Орнаментальні – чор-

⁷³Обидві групи орнаментальних смуг ткали на верстаті горизонтально. Після цього одну з них розрізали по вертикалі навпіл, для двох установок. Іншу ж (шириною 55-60 см), призначену для рукава, при зшиванні сорочки повертали вертикально і пришивали рукав до установки. Горизонтальну лінію зшивання (з'єднання) цих двох складових сорочки переважно додатково не декорували, оскільки якраз у нижній частині полика розташовували основні поперечні взористі смуги. Вертикально спрямований орнамент рукава теж впритул доходив до них.

⁷⁴ВКМ Р2-2258.

⁷⁵ВКМ Д-1128.



Сорочка с. Градиськ Маневидького р-ну Волинської обл., кін. XIX – поч. XX ст. Льон, бавовна; конопляне, сатинове тканиня, вишивка. ВКМ Р2-300.



Сорочка, с. Велимче Ратнівського р-ну Волинської обл., кін. XIX – поч. XX ст. Льон, бавовна; полотняне, репсове, перебірне тканиня, вишивка. ВКМ Д-116.

ні та червоні смуги (виготовлені технікою перебору) рельєфно виступали над гладкою поверхнею фону. Вони створювали тональні світлотіньові відблиски, які додатково збагачували й урізноманітнювали взористі площини. Поодинокі укладені фрагменти орнаменту на білому тлі вносили свіжість і підсилювали звучання суміжних його ділянок (с. Нуйно Камінь-Каширського р-ну)⁷⁶.

Друга підгрупа охоплює набагато ширші, складніші за композицією і виразніші за формою мотивів узорні тканини для сорочок (виготовлені теж технікою перебору). Вона об'єднує велику кількість споріднених виробів із найрізноманітнішими схемами розташування геометричного орнаменту.

Один тип об'єднує вироби, в яких домінуюча тридільна взориста червона група заповнює всю площину уставки. На ній зосереджена головна увага глядача. Основний орнамент традиційно розташований посередині дещо ширшої (10,5 см) центральної смуги. Вона утворена зірчастими розетами (вписаними в восьмигранну фігуру), розмежованими подвійним перехрестям (с. Сарники Луцького р-ну Волинської обл.)⁷⁷. Ця взориста смуга чітко виділялася на білому фоні. Ще більшого звучання додавала їй чорна горизонтальна прокидка, укладена посередині, яка увиразнювала окремі ділянки орнаменту й акцентувала увагу на цій площині. Вужчі, суцільно згруповані обабіч за принципом симетрії та рівноваги групи червоних вузьких стрічок із зубчастим завершенням зовнішніх країв доповнювали й підтримували основну взористу смугу. Вузькі поверхниці, розташовані неподалік від них, створювали плавний перехід до нейтрального білого тла.

Лише з однієї, нижньої сторони (від домінуючої площини) розташовано значно вужчу взористу смугу (10,5 см). Вона утворена подібними за формою, однак меншими за розмірами мотивами – прямокутником із вписаним у нього ромбом, з деталізованою розробкою внутрішнього поля. Білі проміжки тла увиразнювали силует основних фігур, які перегукувалися з однотипними мотивами домінуючої узорної площини, доповнювали і підтримували її.

⁷⁶ВКМ Р2-1692.

⁷⁷ВКМ Р2-454.

Споріднена, хоча й набагато вужча (10,7 см) тридільна група провідного геометричного орнаменту та підпорядкованих їм гладкотканних вузьких стрічок укладена вертикально, посередині рукава. Вона щільно прилягала до горизонтальної лінії стику (зшивання уставки і верхньої частини рукава) і творила разом з декором уставки цілну композицію.

Іноді основу центральної смуги орнаменту складають вибагливі за формою розети, утворені ромбами концентричної будови з видовженими скісними відростками, які їх обрамляють зовні (вони нагадують листочки) та перехрестям, котре розмежовує ці розети. Подібні основні мотиви (з усіченими зверху і знизу вершинами) формують також інші вужчі орнаментальні смуги, підпорядковані домінуючій групі декору, сконцентрованою на уставці⁷⁸.

Існує велика кількість однотипних варіантів таких композицій з більш чи менш ущільненим укладом крупних і менших за розмірами мотивів, варіативністю їх форми й поєднання між собою (сс. Боровно⁷⁹, Сошично Камінь-Каширського р-ну⁸⁰, Горигляди Любомльського р-ну Волинської обл.)⁸¹. Спільним для них є тридільність з виділенням центральної ширшої смуги, наявність поверхниць та акцентування чорною стрічкою центральної частини або й бічних країв домінуючої смуги орнаменту. Такий традиційний метод підкреслення чорним (темно-синім) кольором червоних взористих площин характерний і для декоративного вирішення тканин та вишитих виробів Бойківщини, Лемківщини, Поділля, Холмщини й Підляшшя та ін. історико-етнографічних р-нів України⁸².

⁷⁸МНУМ МІГ КН-8942.

⁷⁹ВКМ Д-1401.

⁸⁰ВКМ Д-1399, 1400.

⁸¹ВКМ Р2-305.

⁸²Чугай Р.В. Ткацтво // Бойківщина. Історико-етнографічне дослідження.– К., 1983.– С. 134-141; Никорак О.І. Сучасні художні тканини Українських Карпат...– С. 103, 105-107; Никорак О.І. Українська народна тканина: типологія, локалізація, художні особливості.– Ч. 1. Інтер'єрні тканини (за матеріалами західних областей України)...– С. 190-193, 204, 277-482; Ігнатюк І., Кара-Васильєва Т. Народний одяг українців Холмщини й Підляшшя...– С. 177-214; Никорак О.І. Художнє ткацтво // Лемківщина.

Третя підгрупа об'єднує тканини для узорнотканих сорочок, у яких *найважливіші смуги орнаменту* призначені для рукава (вони розташовані в сорочці вертикально), а *підпорядковані їм вузькі пасочки для уставки* – горизонтально. Характерно, що уставковий декор був переважно у вигляді однієї смуги орнаменту (утвореного ромбами з найрізноманітнішою розробкою внутрішнього поля та подвійним чи потрійним перехрестям, що їх розмежовує). На незначній відстані обабіч завершує його тоненька, зигзагоподібна лінія, яка виконує функцію поверхниці (с. Острівок Камінь-Каширського р-ну)⁸³.

Декоративне ж вирішення рукава такої сорочки набагато складніше, базується на трип'ятидільній схемі розташування споріднених основних і підпорядкованих мотивів, з деталізованою розробкою їхньої форми (зовнішніх обрисів та внутрішнього членування). Завдяки контрасту червоного кольору візерунки графічно чітко виділяються на білому фоні і створюють цільну композицію. Ширші та вузькі проміжки білого тла між мотивами в смугах і між самими смугами теж формують ритміку, яка збагачує декоративне вирішення не лише групи смуг, але й усєї взористої частини рукава та уставки сорочки. Подібна вузька смуга з тканим орнаментом розташована вертикально й на пазусі сорочки, ще вузька – горизонтально на рукаві та комірці.

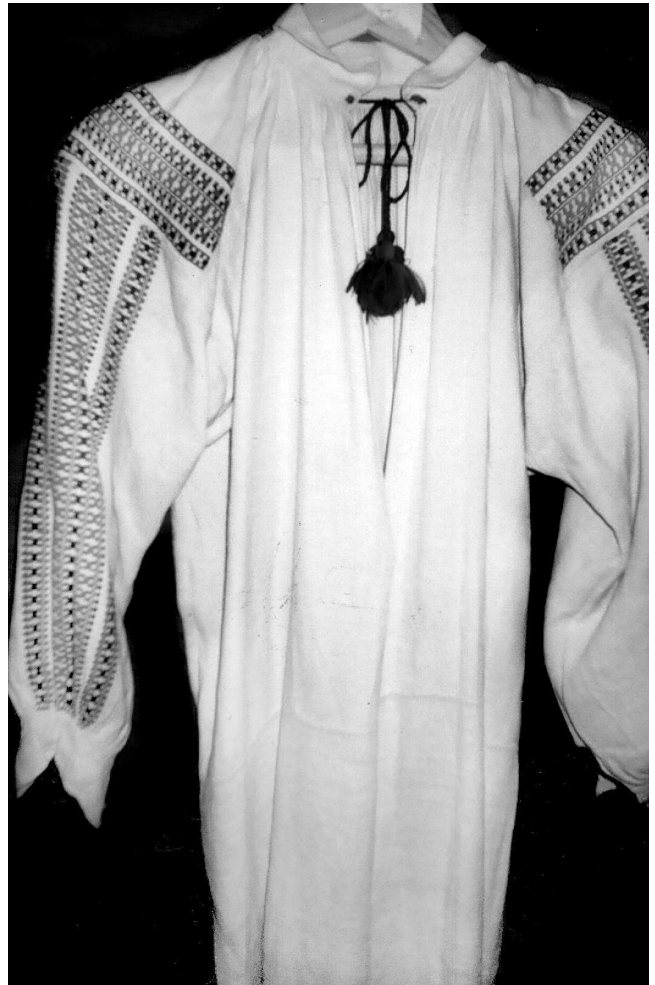
Аналоги проаналізованих типів узорнотканих сорочок з найрізноманітнішими схемами горизонтального й вертикального розташування орнаменту є і в інших етнографічних районах Українського Полісся (зокрема, Центрального та Східного)⁸⁴.

Однотипні вироби побутували й на теренах суміжних районів Білорусі (Брестської, Могилівсь-

Історико-етнографічне дослідження. У 2-х т.– Т. 2. Духова культура...– С. 252.

⁸³ВКМ Д-192.

⁸⁴УЦНК КН-126; Сидорович С.Й. Художні тканини західних областей УРСР...– С. 93-94; Матейко К.І. Український народний одяг...– С. 147-152; Николаева Т.А. Украинская народная одежда...– С. 37, 182-183; Захарчук-Чугай Р.В. Народне декоративне мистецтво Українського Полісся...– С. 64-65.



Сорочка, с. Ворокомле Камінь-Каширського р-ну Волинської обл., поч. XX ст. Льон, бавовна; полотняне, перебірне ткання. ВКМ Р2-2258.



Сорочка, с. Горигляди Любомльського р-ну Волинської обл., кін. XIX – поч. XX ст. Льон, бавовна; полотняне, перебірне ткання. ВКМ Р-305.



Сорочка, с. Мельники Любомльського р-ну Волинської обл., кін. XIX – поч. XX ст. Льон, бавовна; полотняне, перебірне ткання. ВКМ Д-2321.



Сорочка. Волинське Полісся., поч. XX ст. Льон, бавовна; полотняне, перебірне ткання, вишивка. МІГ КН-8942.

кої та Гомельської обл.)⁸⁵, а також Росії⁸⁶.

Отже, дослідження залучених до аналізу зразків узорних тканин для сорочок західної частини Українського Полісся й Волині дозволив виявити наступну закономірність. Місце розташування взористих частин на полі тканини, насамперед, зумовлене кроєм сорочки (та інших компонентів одягового комплексу). Ці орнаментальні ділянки призначені підкреслювати лінію крою (зшивання окремих частин сорочки) та виділяти найважливіші, зручні для огляду його деталі.

Художнє вирішення узорнотканих сорочок визначалося передусім традиціями формування одягових комплексів і залежало від форми всіх складових компонентів. Дослідження наявних артефактів дозволило виявити значну різноманітність і багатство композиції, варіативність тих чи інших схем розташування декору, пропорційність співвідношення різних його елементів. На основі систематизації тканого декору за місцем розташування в готовому виробі (на сорочці) ми умовно виділили чотири групи. За композицією і технікою ткання вони, в свою чергу, поділяються на різну кількість підгруп, типів та їх варіантів.

До першої групи належать тканини, узорноткані смуги яких призначені лише для уставок сорочок. Вона нараховує найменшу кількість типів, характерна простотою декору й ощадливістю застосування засобів досягнення мистецької виразності.

До другої групи залучаємо тканини, взористі площини яких розташовані на уставках та у верхній частині рукава сорочок. У цій групі виді-

⁸⁵Сахута Е.М., Стельмащук Г.Г. Декор народної одягу // Общественный, семейный быт и духовная культура населения Полесья... – С. 320-324; Сахута Е.М. Народное ткачество и вышивка // Сахута Е.М., Говор В.А. Художественные ремесла и промыслы Белоруссии. – Минск, 1988. – С. 250-251; Курилович А.И. Белорусское народное ткачество... – С. 70; Віннікава М.М., Богдан П.А. Скарбы з вясковых куфраў... – Іл. 2, 35, 47-48, 77-78, 81, 109-110, 134-137, 157, 173, 199, 203; Беларускія народныя тканіны... – Іл. 1, 8, 9, 11-15, 18, 23-36; Раманюк М. Беларуская народная адзенне... – Табл. 5-10, 70-84, 110 та ін.

⁸⁶Маслова Г.С. Народная одежда русских, украинцев и белорусов // Восточнославянский этнографический сборник. – Москва, 1956. – С. 614-615.

ляємо чотири підгрупи значно багатших за декором тканин, кожна з яких має неоднакову кількість типів та їх варіантів.

Третя група охоплює тканини, в яких горизонтальні групи орнаменту заповнювали всю площину уставки і рукава. Вона має три підгрупи та велику кількість вишуканих за художнім вирішенням типів тканин та їх варіантів.

До четвертої групи належать ті тканини, горизонтальні смуги яких призначені для розташування їх на уставці, а на рукаві – споріднені з ними взористі площини, укладені вертикально. Вони теж мають три підгрупи, значну кількість типів, позначені багатством і варіативністю декоративного вирішення.

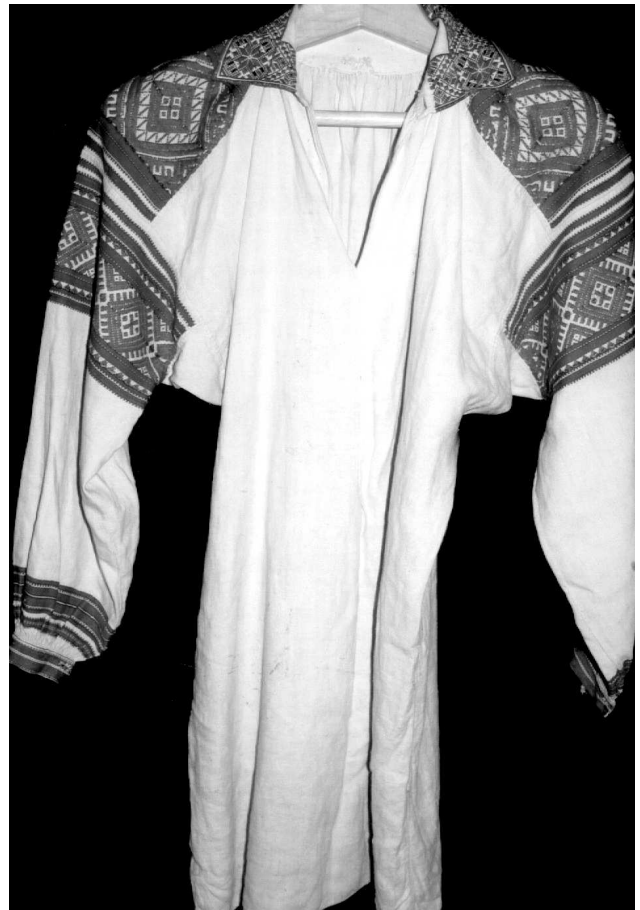
Спільним для всіх означених груп, підгруп і типів композиції узорних тканин для сорочок є симетричність і тридільність укладу смугастого декору з виділенням центральної домінуючої площини, чітка ритмічність повторень гладкотканих та взористих смуг. Кольорова гама насичена, базується на переважанні пурпурово-червоної та вкрапленні незначної кількості темно-синьої або чорної (яка її замінила) та вохристо-золотистої барв. Лише у виробках другої пол. ХХ ст. з'явилася ширша палітра кольорів за рахунок введення до усталених сполук поодиноких стрічок зеленої, синьої, фіолетової, вишневої барв.

Орнаментальні площини сорочок утворені поєднанням незначної кількості лаконічних за силою геометричних мотивів: ромбів концентричної будови (іноді зі вписаними в них розетами), хрещатими фігурами (одинарним, подвійним чи потрійним перехрестям), трикутниками (спарені й вертикально укладені) та елементами, що заповнювали ці мотиви чи проміжки між ними. В узорнотканих виробках простежується також ритмічність, яка розгортається по горизонталі і вертикалі. Горизонтальні ритми існують у межах смуги чи групи смуг орнаменту. Натомість вертикальна ритміка сформована схемами розташування вузьких смуг і широких площин не лише у групах, але й по всьому полотнищу рукава, уставки і ширше – всього виробу (сорочки).

Наявність значної кількості охарактеризованих груп, підгруп, типів композиції та їх варіантів є найкращим свідченням значного багатства й різ-

номанітності художнього вирішення узорних тканин для сорочок досліджуваного регіону.

За схемами розташування тканого декору на жіночих сорочках спостерігаються також значні територіальні відмінності. Зокрема, для північних районів Українського Полісся, як і в суміжних



Сорочка, с. Піща Любомльського Волинської обл., кін. ХІХ ст. Льон, бавовна; полотняне, репсове, перебірне тканиня, вишивка. ВКМ Д-47.

та віддалених від них районів Білоруського Полісся характерне розташування орнаменту на уставках і по всьому полю рукавів та спереду (на грудях) сорочки. У виробках східної частини досліджуваного регіону більш поширений уклад взористотканих горизонтальних площин внизу рукава та вертикальних – вздовж верхньої сторони рукава. У західній частині Українського Полісся й Волині типовим було зосередження взористих площин горизонтально на уставках та у верхній і нижній частині рукава на “зарукавнику”. Іноді, крім традиційного акцентування плечової частини, вертикальні смуги оздоблювали й середину зовнішньої частини рукава сорочки.